

**BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI BOLALARNING TANQIDIY
FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASHDA XORIJIY
TAJIRIBA: QIYOSIY TAHLIL VA MILLIY TA’LIM TIZIMIGA
MOSLASHTIRISH IMKONIYATLARI**

RAYIMQULOVA MAFTUNA ABDUXAKIM QIZI

Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

E-mail: rayimqulovamiftuna49@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada bo‘lajak tarbiyachilarni katta maktabgacha yoshdagi bolalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga tayyorlashning xorijiy tajribasi qiyosiy tahlil qilingan. “Bolalar uchun falsafa”, Reggio Emilia, HighScope va “Tools of the Mind” yondashuvlari hamda Finlyandiya maktabgacha ta’lim dasturi tarbiyachi roli, asosiy usullar va bo‘lajak tarbiyachi egallashi lozim bo‘lgan ko‘nikmalar bo‘yicha solishtirilgan. Ushbu tajribani O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari va cheklovlari, jumladan, madaniy omillar tahlil qilinib, bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash mazmuniga oid takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *xorijiy tajriba, qiyosiy tahlil, tanqidiy fikrlash, bo‘lajak tarbiyachi, “Bolalar uchun falsafa”, Reggio Emilia, HighScope, pedagogik hujjatlashtirish, madaniy moslashtirish.*

Аннотация. *В статье проведён сравнительный анализ зарубежного опыта подготовки будущих воспитателей к развитию критического мышления детей старшего дошкольного возраста. Подходы «Философия для детей», Реджио-Эмилия, HighScope и «Tools of the Mind», а также национальная программа дошкольного образования Финляндии сопоставлены по роли воспитателя, основным методам и умениям, которыми должен овладеть будущий воспитатель. Проанализированы возможности и ограничения адаптации этого опыта к системе дошкольного образования Узбекистана, включая культурные факторы, и разработаны предложения по содержанию подготовки будущих воспитателей.*

Ключевые слова: *зарубежный опыт, сравнительный анализ, критическое мышление, будущий воспитатель, «Философия для детей», Реджио-Эмилия, HighScope, педагогическая документация, культурная адаптация.*

Annotation. *The article presents a comparative analysis of international experience in preparing future preschool teachers to develop critical thinking in children of senior preschool age. The Philosophy for Children, Reggio Emilia, HighScope and Tools of the Mind approaches, as well as Finland’s national early childhood education curriculum, are compared by the teacher’s role, key methods and the skills a future teacher needs to acquire. The possibilities and limitations of adapting this experience*

to the preschool education system of Uzbekistan, including cultural factors, are analysed, and proposals for the content of future teachers' training are developed.

Keywords: *international experience, comparative analysis, critical thinking, future preschool teacher, Philosophy for Children, Reggio Emilia, HighScope, pedagogical documentation, cultural adaptation.*

Maktabgacha ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bugun xalqaro miqyosda ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tadqiqotlarida tanqidiy fikrlash va ijodkorlik ta'limning barcha bosqichlarida maqsadli shakllantirilishi lozim bo'lgan ko'nikmalar sifatida ko'rsatiladi [13]. Respublikamizda ham "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonun [1] va "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi [2] bolaning mustaqil fikrlashi va bilish faolligini qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. 2025-yilda tasdiqlangan maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogining kasbiy standarti esa tahliliy va tanqidiy fikrlashni pedagogning zaruriy ko'nikmalari qatoriga kiritgan [3].

Biroq bu talablarni amalga oshiradigan tarbiyachini tayyorlash tizimi hali shakllanish bosqichida. Shu sababli bu yo'lni ancha oldin bosib o'tgan mamlakatlar tajribasini o'rganish muhim. Lekin xorijiy tajribani o'rganish uni shunchaki ko'chirib olishni emas, balki uning qaysi tamoyillari bizning sharoitimizda ishlashini, qaysilari esa moslashtirishni talab qilishini aniqlashni anglatadi. Avvalgi tadqiqotimizda bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalarini joriy etishning zamonaviy tendensiyalari umumiy tarzda ko'rib chiqilgan edi [4]. Ushbu maqolaning maqsadi esa yetakchi xorijiy yondashuvlarni bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlash nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil qilish va ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish shartlarini aniqlashdan iborat.

Tahlil uchun bola tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan va samaradorligi tadqiqotlarda o'rganilgan to'rt yondashuv tanlandi. Birinchisi, M. Lipman asos solgan "Bolalar uchun falsafa" (Philosophy for Children) dasturi bo'lib, uning markazida bolalar va pedagogning "tadqiqot jamoasi" sifatidagi birgalikdagi muhokamasi turadi [11]. Ikkinchisi, Italiyaning Reggio Emilia shahrida L. Malaguzzi rahbarligida shakllangan yondashuv bo'lib, unda bola o'z fikrini "yuz xil til" orqali ifoda etuvchi faol tadqiqotchi sifatida qaraladi [7]. Uchinchisi, AQShda D. Vaykart va hamkasblari ishlab chiqqan HighScope yondashuvi bo'lib, uning asosini "rejalashtirish – bajarish – tahlil qilish" sikli tashkil etadi [10]. To'rtinchisi, L.S. Vigotskiy nazariyasiga tayangan E. Bodrova va D. Leongning "Tools of the Mind" dasturi bo'lib, unda fikrlash rejalashtirilgan rolli o'yin va o'zini boshqarish orqali rivojlantiriladi [5; 6]. Bundan tashqari, Finlyandiyaning 2018-yilgi maktabgacha ta'lim milliy dasturi tizim darajasidagi namuna sifatida o'rganildi [8].

Tadqiqotda qiyosiy-pedagogik tahlil, manbalarni kontent-tahlil qilish, umumlashtirish va modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Yondashuvlar

tarbiyachining roli, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy usuli va bo'lajak tarbiyachi egallashi lozim bo'lgan asosiy ko'nikma mezonlari bo'yicha solishtirildi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, ko'rib chiqilgan yondashuvlarning barchasida tanqidiy fikrlash alohida mashg'ulotda o'rgatiladigan fan sifatida emas, balki bolaning kundalik faoliyati va muloqotiga singdirilgan jarayon sifatida qaraladi. Shu bilan birga, ular tarbiyachiga turlicha vazifa yuklaydi. "Bolalar uchun falsafa" yondashuvida tarbiyachi to'g'ri javobni bilib turgan hakam emas, balki bolalar bilan birga izlanuvchi suhbatdosh va muhokama yo'naltiruvchisidir. Angliyada Durham universiteti o'tkazgan, 48 maktabning 3159 nafar o'quvchisi qamrab olingan tadqiqotda bunday mashg'ulotlarga qatnashgan bolalar o'qish va matematika bo'yicha nazorat guruhiga nisbatan o'rtacha ikki oylik qo'shimcha o'sish ko'rsatgan [9]. Bu tadqiqot boshlang'ich sinflarda o'tkazilgan bo'lsa-da, uning natijasi dialogga asoslangan ta'lim fikrlashning umumiy rivojiga ta'sir etishini tasdiqlaydi. Maktabgacha yosh bo'yicha o'tkazilgan REPEY tadqiqoti ham eng samarali muassasalarda tarbiyachi va bola o'rtasida "birgalikdagi davomli fikrlash" holatlari ko'proq uchrashini aniqlagan [12].

Reggio Emilia yondashuvida tarbiyachi bolalar bilan birga izlanuvchi tadqiqotchi sifatida qaraladi, asosiy vosita esa pedagogik hujjatlashtirishdir. Tarbiyachi bolalarning savollari, taxminlari, rasmlari va suhbatlarini yozib boradi, so'ngra ularni hamkasblari va bolalarning o'zlari bilan birga tahlil qiladi [7]. Hujjatlashtirish bolaga o'z fikrlash yo'liga qaytish imkonini beradi, tarbiyachiga esa bola qanday fikrlayotganini chuqurroq tushunishga yordam beradi. HighScope yondashuvida bola mashg'ulot boshida nima qilmoqchi ekanini aytadi, keyin uni bajaradi va oxirida reja bilan natijani solishtirib, nima o'xshaganini va nima o'xshamaganini tushuntiradi [10]. Bu oddiy sikl bolani o'z faoliyatiga baho berishga, ya'ni metakognitiv fikrlashga o'rgatadi. "Tools of the Mind" dasturida esa bola o'yin rejasini chizib qo'yadi, o'yin qoidalariga rioya qiladi va tengdoshlarining harakatlarini qoidaga muvofiqligi nuqtai nazaridan baholaydi [6]. Finlyandiya tajribasi bu g'oyalarning davlat dasturi darajasida qanday mustahkamlanishini ko'rsatadi: 2018-yilgi milliy dasturda "fikrlash va o'rganish" beshta umumiy kompetensiya sohasidan biri sifatida belgilangan va barcha faoliyat turlari orqali rivojlantiriladi [8]. Yondashuvlarning qiyosiy tavsifi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga oid xorijiy yondashuvlarning qiyosiy tavsifi

Yondashuv	Tarbiyachi roli	Asosiy usul	Bo'lajak tarbiyachi uchun asosiy ko'nikma
"Bolalar uchun falsafa" (M. Lipman)	Muhokama yo'naltiruvchisi	"Tadqiqot jamoasi"da savol qo'yish va dalillar asosida muhokama	Ochiq savol berish, muhokamani yo'naltirish

Yondashuv	Tarbiyachi roli	Asosiy usul	Bo'lajak tarbiyachi uchun asosiy ko'nikma
Reggio Emilia (L. Malaguzzi)	Hamkor tadqiqotchi	Loyiha faoliyati, pedagogik hujjatlashtirish	Bolalar fikrini kuzatish, yozib borish va tahlil qilish
HighScope (D. Vaykart)	Faoliyat tuzilmasini yaratuvchi	“Rejalashtirish – bajarish – tahlil qilish” sikli	Bolani o'z faoliyatini rejalashtirish va baholashga yo'naltirish
“Tools of the Mind” (E. Bodrova, D. Leong)	Bosqichma-bosqich yordam beruvchi	Rejalashtirilgan rolli o'yin, o'zini boshqarish	Bola faoliyatini rejalashtirish vositalari bilan ishlash

Ushbu tajribani milliy ta'lim tizimiga moslashtirishda, avvalo, “Ilk qadam” dasturi bilan muvofiqlikni hisobga olish kerak. Dasturning bolaga yo'naltirilgan yondashuvi va bola tashabbusini qo'llab-quvvatlash g'oyasi HighScope va Reggio Emilia tamoyillari bilan hamohang [2]. Shu sababli “rejalashtirish – bajarish – tahlil qilish” sikli va hujjatlashtirish elementlarini kundalik ishga qo'shish uchun jiddiy to'siq yo'q. Biroq madaniy omilni e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. O'zbek oilaviy tarbiyasida kattalarni hurmat qilish, ularning gapini qaytarmaslik muhim qadriyat hisoblanadi, “Bolalar uchun falsafa” va Reggio Emilia yondashuvlari esa bolaning kattalar fikriga qo'shilmasligini va o'z nuqtai nazarini himoya qilishini rag'batlantiradi. Bu ziddiyat hisobga olinmasa, bolalar tarbiyachi oldida fikr aytishdan tortinishi, ota-onalar esa bunday mashg'ulotlarni odobga zid deb qabul qilishi mumkin. Fikrimizcha, yechim hurmatni saqlagan holda fikr bildirish madaniyatini shakllantirishda: bolalarga “Men boshqacha o'ylayman, chunki...” kabi muloyim e'tiroz shakllari o'rgatiladi, tanqid odamga emas, balki fikrga qaratilishi tushuntiriladi. Yana bir cheklov guruhlarning to'liqligi bilan bog'liq, chunki chuqur muhokama odatda kichik guruhlarda olib boriladi.

Qiyosiy tahlil asosida bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlash mazmuniga to'rt yo'nalishni kiritish taklif etiladi. Birinchidan, metodik fanlarda “Bolalar uchun falsafa” uslubidagi muhokamani o'tkazish va savol berish texnikasini mashq qilish. Ikkinchidan, pedagogik amaliyot davomida bolalarning savollari va mulohazalarini hujjatlashtirib, guruhda tahlil qilish. Uchinchidan, rejalashtirish va tahlil qilish siklini mashg'ulot ishlanmalariga kiritish. To'rtinchidan, hurmat va mustaqil fikr bildirish o'rtasidagi muvozanat masalasini talabalar bilan maxsus muhokama qilish va ularni ota-onalar bilan tushuntirish ishlarini olib borishga tayyorlash.

Xorijiy tajribaning qiyosiy tahlili turli yondashuvlar bir umumiy g'oyaga tayanishini ko'rsatdi: bolaning fikrlashi tarbiyachi bilan sifatli muloqot, o'z faoliyatini

rejalashtirish va tahlil qilish hamda o'z fikrini erkin ifoda etish imkoniyati orqali rivojlanadi. Bu yondashuvlarning har biri bo'lajak tarbiyachi uchun alohida ko'nikmani, ya'ni muhokamani yo'naltirish, bolalar fikrlashini hujjatlashtirish yoki bolani rejalashtirish va baholashga o'rgatish ko'nikmasini birinchi o'ringa qo'yadi. Xorijiy tajribani mexanik ko'chirish emas, balki "Ilk qadam" dasturi tamoyillari va o'zbek oilaviy tarbiyasi qadriyatlari bilan uyg'unlashtirib moslashtirish samarali natija beradi. Tadqiqotning keyingi bosqichida taklif etilgan yo'nalishlar asosida bo'lajak tarbiyachilar uchun maxsus kurs dasturini ishlab chiqish va uning samaradorligini tajriba-sinov orqali tekshirish rejalashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/docs/4646908>.
2. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotlarining davlat o'quv dasturi. Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. – Toshkent, 2022.
3. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogining kasbiy standarti. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 8-iyuldagi qarori bilan tasdiqlangan.
4. Rayimqulova M.A. Maktabgacha tayyorlov yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalarini joriy etishning zamonaviy tendensiyalari // Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy jurnali "O'zMU xabarlari". – Toshkent, 2024. – № 1/5. – B. 164. – URL: <https://journals.nuu.uz/index.php/actanuuz/article/view/13190/8398>.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999.
6. Bodrova E., Leong D.J. Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education. – 2nd ed. – Upper Saddle River, NJ: Pearson, 2007.
7. Edwards C., Gandini L., Forman G. (eds.) The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Experience in Transformation. – 3rd ed. – Santa Barbara, CA: Praeger, 2012.
8. Finnish National Agency for Education. National Core Curriculum for Early Childhood Education and Care 2018. – Helsinki, 2018.
9. Gorard S., Siddiqui N., See B.H. Philosophy for Children: Evaluation Report and Executive Summary. – London: Education Endowment Foundation, 2015.
10. Hohmann M., Weikart D.P., Epstein A.S. Educating Young Children: Active Learning Practices for Preschool and Child Care Programs. – 3rd ed. – Ypsilanti, MI: HighScope Press, 2008.
11. Lipman M. Thinking in Education. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

12. Rayimqulova M.A. BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI MAKTABGA TAYYORLOV GURUH BOLALARINING TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHGA METODIK TAYYORLASHNI TAKOMILLASHTIRISH. “Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g‘oyalar” nomli respublika konferensiyasi. <https://phoenixpublication.net/index.php/TANQ/article/view/14652>